

3. OKRES RZYMSKI (I–IV w.)

Bursztyn sprawił, iż w I w. n.e. plemiona bałtyjskie znalazły się w kręgu zainteresowań imperium rzymskiego. Zaowocowało to ożywioną wymianą handlową między południowo-wschodnim wybrzeżem Bałtyku a prowincjami Imperium, przyspieszając znacznie rozwój kulturowy i cywilizacyjny ziem bałtyjskich. Wpływ na to miało również zacieśnienie kontaktów z sąsiednimi plemionami germańskimi, słowiańskimi i ugrofińskimi.

W okresie rzymskim obok osad otwartych nadal użytkowane były osady obronne (grodziska). Te ostatnie od strony łatwiej dostępnej zabezpieczano głębokimi rowami (do 2,5 m głębokości i 3,5 m szerokości) i wałami ziemnymi o wysokości do 1,5 m, wzmocnianymi dodatkowo częstokołem. Wewnątrz grodziska, na tzw. majdanie, wznoszono budynki o konstrukcji słupowej. Był to pojedynczy długi dom o szerokości 3,4–4 m bądź kilka mniejszych. Obiekt duży dzielono wewnątrz na pomieszczenia o wymiarach 3,5 × 4 m, przy czym niektóre z nich, zaopatrzone w paleniska, pełniły zapewne funkcje mieszkalne, inne były pomieszczeniami gospodarczymi. Paleniska miały kształt kolisty i średnicę 1–1,5 m; wylepiano je gliną lub obkładano kamieniami.

Z początkiem naszej ery równolegle z hodowlą zwierząt zaczęło na szerszą skalę rozwijać się rolnictwo. Historyk rzymski z I w. Korneliusz Tacyt uważał Bałtów, których nazywał Estiami, za rolników. Jak dowodzą znaleziska zwęglonych ziaren, uprawiali oni przede wszystkim pszenicę, jęczmień i proso, a ponadto owies i bób zwyczajny. Znajomość uprawy lnu potwierdzają znaleziska fragmentów tkanin lnianych w grobach. O rozwoju rolnictwa świadczą również odkrycia narzędzi rolniczych, jak sierpy czy kamienne rozcieracze. Dominującym sposobem uprawy była technika żarowa. Znalezione na osadach kości zwierząt domo-

wych należały przede wszystkim do bydła i trzody chlewnej, w mniejszym zakresie hodowano konie oraz owce i kozy.

W odróżnieniu od epoki wcześniejszej w warstwach kulturowych z I–IV w. n.e. brak jest wyrobów kamiennych i kościanych, natomiast bardzo licznie występują grudki żużla. Umiejętność wytopu żelaza z rudy darniowej osiągnęła taki poziom, że od I w. surowiec ten zastąpił całkowicie kamień i kość do wyrobu broni i narzędzi. Badania technologiczne, którym poddano około 70 zabytków żelaznych (sierpów, noży, siekier i in.), dowodzą, iż kowale z okresu rzymskiego znali już podstawowe techniki obróbki żelaza. Potrafili produkować stal, hartować ją, a także nakładać stalowe ostrza do żelaznych rdzeni narzędzi.

Rozwijała się również obróbka metali kolorowych, o czym świadczą znajduwane na osadach gliniane tygle i łyżeczki odlewnicze. Surowiec w postaci miedzi, ołowiu, cyny, a także srebra napływał na ziemie bałtyjskie w drodze wymiany handlowej, przede wszystkim w zamian za bursztyn. Wyrobem ozdób zajmowali się miejscowi jubilerzy, a jako wzory do naśladowania służyły często wyroby importowane z prowincji rzymskich lub od sąsiadów. Do wyspecjalizowanych zajęć ludności należało również przedzenie i tkanie oraz lepienie naczyń glinianych. Fragmenty ręcznie lepionych naczyń są licznie znajduwane na osadach z okresu rzymskiego, przy czym we wschodniej części Litwy do IV w. dominowała ceramika kreskowana, na pozostałym obszarze – wygladzana lub chropowata.

W pierwszych wiekach naszej ery nastąpił na Litwie znaczny przyrost ludności, co w materiale archeologicznym czytelne jest przede wszystkim we wzroście liczby cmentarzyisk. Ten skok demograficzny stał się możliwy dzięki

nowym technikom i zdobyciom cywilizacyjnym, które z kolei zapewniły lepsze warunki życia i więcej żywności.

Obecnie na Litwie znanych jest około 1300 cmentarzysk, których chronologia zamyka się w szerokim przedziale od I do XIV w. Na niektórych z nich, zwłaszcza w zachodniej części Litwy, zmarłych chowano nawet do XIX w. Cmentarzyska takie zajmują niekiedy powierzchnię kilku hektarów. Bywa również, że nowe cmentarze wiejskie z XVI–XIX w. lokowane były obok starożytnych nekropoli. Archeologiczne badania wykopaliskowe przeprowadzono dotąd zaledwie na 350 obiektach, przy czym jedynie na nielicznych miały one większy zakres.

W I w. n.e. upowszechnił się na Litwie zwyczaj inhumacji, czyli grzebania zmarłych nie spalonych. Niekiedy szczątki zmarłego umieszczano w drewnianych trumnach wydrążonych w jednym pniu lub zbitych z desek. Do obyczajów charakterystycznych dla okresu rzymskiego należało bogate wyposażenie zmarłych. Groby obfitują w ozdoby, broń, narzędzia, przedmioty codziennego użytku. Znaleźiska grobowe stanowią przeważającą część zbiorów muzealnych Litwy.

Pochówki z I–IV w. odkryto na przeszło 100 cmentarzyskach. Wykazują one szereg cech wspólnych, jak obrządek szkieletowy, orientacja zwłok w grobach, podobne elementy wyposażenia. Obok tych podobieństw jednak występują także istotne różnice, które pozwoliły na wydzielenie 6 regionów etniczno-kulturowych Litwy. Różny jest stopień ich przebadania, dlatego też zasięgi regionów wyznaczone są jedynie w przybliżeniu. Niektóre z kultur, jakie wyodrębniły się w I–II w., przetrwały do XII–XIV w. i można je łączyć z plemionami znanymi ze źródeł pisanych. Inne rozpadły się w IV–VI w. na mniejsze i w takiej formie przetrwały do wczesnego średniowiecza. Generalnie można powiedzieć, że w pierwszych wiekach naszej ery rozpoczęły się procesy zmierzające do wyodrębniania poszczególnych plemion litewskich. Zakończyły się one w V–VI w.

Litewskie pobrzeże Bałtyku

Na tym obszarze zbadano około 30 cmentarzysk, na których groby zmarłych otaczają, podobnie jak w pierwszych wiekach p.n.e., wieńce kamienne. Wieniec nowego grobu łączył się z wcześniejszym, sąsiednim pochówkiem. Niekiedy

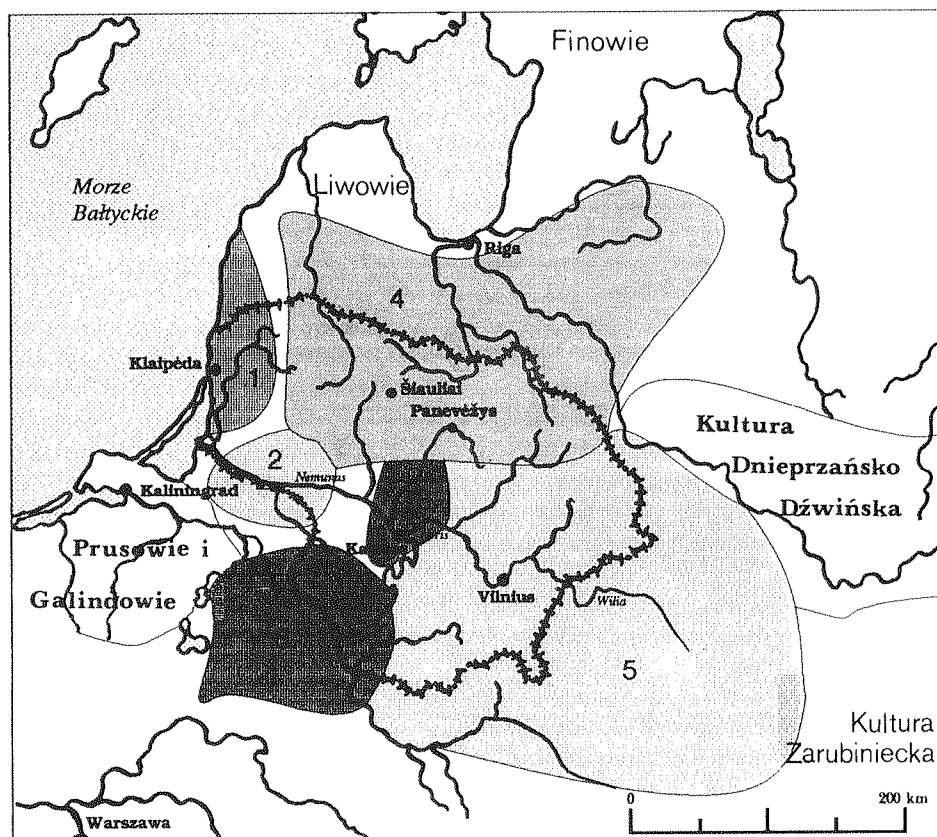
te obstawy (tzw. obstawy ogródkowe) układane były z kilku warstw kamieni. Najstarsze wieńce miały kształt kolisty i średnicę 4–5 m, a sąsiadujące z nimi pochówki posiadały obstawy z kamieni ułożonych półkuliście. Wieńce młodszych grobów były mniejsze, miały kształt owalny, niekiedy niemal czworokątny. Większe obstawy otaczały pochówki dorosłych, mniejsze – dzieci. Na ogół były to groby pojedyncze, sporadycznie jeden wieniec opasywał podwójną mogiłę.

Zmarłych chowano w płytkich jamach o głębokości od 0,3 do 0,6 m. Warunki glebowe sprawiły, że bardzo często szkielety uległy niemal całkowitemu rozkładowi; zachowały się tylko te drobne fragmenty, na których leżały zabytki brązowe. Wyposażenie poszczególnych grobów jest bardzo zróżnicowane – obok bogatych mogił wypełnionych ozdobami i przedmiotami codziennego użytku występują też pochówki całkowicie pozbawione inwentarza.

W grobach kobiecych niekiedy znajdowane są czapeczki z tkaniny, obszywane brązowymi ozdobami w postaci guzków lub spiralek, a wzdłuż krawędzi wisiorcami w kształcie spiralnych tarczek. Szyje zmarłych zdobiono koliaми złożonymi ze szklanych paciorków i spiralek brązowych, uzupełnionych czasem pojedynczym paciorkiem bursztynowym lub wisiorciem z brązu, a także jednym, rzadziej dwoma naszyjnikami brązowymi. Naszyjniki miały różne zakończenia: stożkowate guzki, zapięcie lyżeczkowate, w kształcie puzderka i inne. Niektóre z nich były zaopatrzone w uszka, na których zawieszano ażurowe wisiorci. Podobne naszyjniki znajdowane są w grobach męskich.

Odzież mężczyzn, kobiet i dzieci spinała na piersiach pojedyncza szpila lub para szpil bądź komplet szpila i zapinka, rzadziej para zapinek. Formy tych ozdób były bardzo zróżnicowane. Szpile miały główki szpulowate, beczułkowate, pastorałowate (te ostatnie najczęściej wykonane były z żelaza). W I–II w. dominowały zapinki oczkowane i silnie profilowane, w czasach późniejszych fibule grzebykowe, kuszowate z podwinętą nóżką, niekiedy zdobione nakładanymi pierścieniami z nacinanego drutu. Zarówno mężczyźni, jak i kobiety nosili bransolety, czasami po kilka sztuk. Najbardziej lubiane były bransolety mankietowe i spiralne, te ostatnie wykonane z wąskiej taśmy brązowej półokrągłej w przekroju. Do rzadziej noszonych ozdób należały pierścienie.

Niekiedy w grobach znajdowane są elementy pasa, jak

Regiony kulturowe

na Litwie w I–IV w.

(według A. Tautavičiуса)

1. Cmentarzyska płaskie z grobami otoczonymi wieńcami kamiennymi
2. Cmentarzyska płaskie Skalowów
3. Cmentarzyska płaskie Środkowej Litwy (Auksztota)
4. Kurhany litewsko-lotewskie
5. Kultura ceramiki kreskowanej
6. Kurhany Sudowów-Jačviėgėw

żelazne sprzączki, okucia brązowe; jest ich tu jednak znacznie mniej w porównaniu z sąsiednią Sambią.

W wielu grobach męskich przy głowie zmarłego umieszczano siekiere tulejowatą. Czasem towarzyszy jej półkosek, nóż, rzadziej osetka, wędzidło żelazne czy ostrogi. W niektórych grobach z okresu rzymskiego zachowały się ślady kości końskich, na ogół zęby. Przeszło połowę mężczyzn pochowano z jednym lub dwoma oszczepami u boku, z grotami leżącymi na wysokości głowy. Niekiedy wkładano do grobu tarcze, z których zachowały się żelazne umba. W grobach kobiecych zdecydowanie dominują ozdoby, znacznie rzadsze są inne przedmioty, takie jak noże, szydła czy przęśliki.

Naczynia gliniane stanowią dość powszechny element wyposażenia; ustawiano je na ogół u wejścia lub w okoli-

cy piersi zmarłego. Bardzo często w grobach znajdowane są brązowe monety rzymskie wybite przez cesarzy z dynastii Antoninów i Sewerów. Obyczaj wkładania monet do jamy grobowej zanikł w połowie III w.; być może ustał wówczas napływ monet rzymskich na teren Litwy.

Rejon ujścia Niemna

Na tym obszarze wyodrębniono niewielką grupę cmentarzysk płaskich z grobami z I w. Na terenie współczesnej Litwy znajduje się część północna tego skupienia, podczas gdy południowa leży w obrębie obwodu kaliningradzkiego (obszar b. Prus Wschodnich). Badania wykopaliskowe na

Litwie objęły pięć cmentarzysk, na których przebadano łącznie około 150 pochówków z I–IV w.

Brak tu wieńców kamiennych typowych dla obszarów położonych dalej na północ. Kamienie znajdowały się natomiast w głębokiej jamie grobowej po obu stronach głowy, a niekiedy i w nogach zmarłego.

Większość pochówków była bogato wyposażona w ozdoby, broń, narzędzia i przedmioty codziennego użytku, przy czym zestaw zabytków jest bardzo zbliżony do opisanych powyżej z litewskiego półwyspu Bałtyku. W rejonie ujścia Niemna rzadziej jednak wkładano do grobów rzymskie monety, a także niektóre typy narzędzi (półkoski).

Obrządek pogrzebowy w tym regionie ulegał stopniowym przekształceniom, można jednak zakładać, że aż do wczesnego średniowiecza przetrwała tu ta sama ludność. Źródła pisane z końca XIII i początków XIV w. lokalizują na tych terenach lud Skalowów. Prawdopodobnie to właśnie ich przodkowie utworzyli tu w początkach naszej ery odrębną grupę kulturową.

Litwa Środkowa

W dorzeczu dolnego biegu Niewiaży, prawobrzeżnego dopływu Niemna oraz u zbiegu Niemna i Wilii w I w. n.e. wyodrębniła się kolejna grupa kulturowa, którą można identyfikować ze znanymi z wczesnośredniowiecznych źródeł pisanych plemionami Auksztoty. Obrządek pogrzebowy tego regionu jest zbliżony do rytuału znanego z rejonu ujścia Niemna. Zmarli chowani byli w grobach płaskich, a w jamie obok szkieletu umieszczano jedną, dwie, rzadziej trzy pary głązów lub układano więcej kamieni. Pochówki kobiet i mężczyzn różniły się kierunkiem orientacji zwłok – mężczyźni chowano głową na zachód, kobiety głową na wschód.

Większość grobów była wyposażona w ozdoby (około 70%), chociaż w porównaniu z opisanymi wcześniej obszarami było ich mniej. Niektóre z tych ozdób miały szeroki zasięg, inne były charakterystyczne tylko dla tego regionu. W I–II w. głowę kobiety zdobiły spiralne tarczki naszkroniowe, później diademy z brązowych spiralek i wisiorów. Popularną ozdobę w II i III w. stanowiły kolie paciorków szklanych. Zarówno mężczyźni, jak kobiety i dzieci spinali

szaty podobnymi zapinkami – oczkowatymi, silnie profilowanymi, kuszowatymi z podwiniętą nóżką. W grobach męskich z I w. odkryto pojedyncze duże fibule importowane z naddunajskich prowincji imperium rzymskiego. Powszechnie noszoną ozdobą, zwłaszcza wśród kobiet, były bransolety, przy czym nosiły je one na obu rękach. Mężczyźni, jeśli nosili bransolety, to na jednej ręce. W grobach męskich czasami znajdowano szpile pastorałowate. Z innych przedmiotów występują w pochówkach często noże, rzadziej siekiery, umieszczane przy głowie, w nogach lub u boku zmarłego, sporadycznie zaś groty oszczepów. W wyposażeniu grobów kobiecych obok ozdób spotykane są też niekiedy narzędzia i przedmioty codziennego użytku, jak noże, szydła, rzadziej przęśliki. Na terenie środkowej Litwy brak znalezisk monet rzymskich.

W IV–V w. zasięg omawianej grupy kulturowej rozszerzył się ku północy, obejmując całe dorzecze Niewiaży oraz ku zachodowi aż do obszarów zamieszkałych przez Skalowów.

Kurhany litewsko-łotewskie

Cmentarzyska kurhanowe zajmują rozległy obszar od Żmudzi na zachodzie po górne dorzecze rzeki Świętej na wschodzie i od środkowego dorzecza Dubisy i Niewiaży na południu po Dźwinę na północy. Na Litwie znanych jest ponad 150 cmentarzysk kurhanowych z I–IV w. Liczyły one po kilkanaście lub kilkadziesiąt, a niektóre powyżej 100 kurhanów. W czasach współczesnych miejscowa ludność nazwała te kurhany „mogiłami olbrzymów” lub „mogiłami Szwedów”. Wiele z nich uległo zniszczeniu już w 2 połowie XIX w. i początkach XX w. na skutek intensyfikacji prac polowych oraz przy okazji amatorskich badań wykopaliskowych, prowadzonych przez miłośników starożytności. Dalszych zniszczeń dokonano w latach 1960–1980 w trakcie melioracji gruntów.

Systematyczne prace wykopaliskowe przeprowadzono tylko na około 50 cmentarzyskach, gdzie przebadano po kilka lub kilkanaście kurhanów będących w różnym stanie zachowania.

Kurhany mają od 4 do 15 m średnicy, a ich pierwotna wysokość sięgała do 1,5–2 m. Ziemny nasyp kurhanu otaczał wieniec z wielkich głązów, uzupełniony mniejszymi kamie-

niami. W nasypie występują również pojedyncze głazy, a ponadto skupiska węgla lub drobnych kamieni.

W jednym kurhanie grzebano od 1 bądź 2 do kilkunastu zmarłych w różnych miejscach nasypu, przy czym niekiedy pochówki są różnoczasowe. Bardzo często kurhany były wtórnie wykorzystywane w XVI–XVII w.

Ozdoby stanowią wyposażenie większości pochówków z I–IV w. Do charakterystycznych dla tego obszaru ozdób kobiecych z I–II w. należą tarczki naskroniowe z otworem w kształcie dziurki od klucza. Tarczki te noszono po jednej na każdej skroni. Być może zdobiły one bezpośrednio włosy, choć jest też prawdopodobne, że stanowiły ozdobę nakrycia głowy. W grobach kobiecych bardzo często występują kolie złożone z paciorków szklanych i brązowych spiralek lub brązowych paciorków, a także różne formy naszyjników – z końcami trąbkowatymi, ze stożkowatymi guzkami na końcach, zapinane na haczyk i „puzderko”. Identyczne naszyjniki znane są też z grobów męskich. Podobieństwo między wyposażeniem grobów mężczyzn i kobiet dotyczy również form bransolet, szpil i zapinek, przy czym wśród tych ostatnich znane są typy charakterystyczne tylko dla stroju męskiego (fibule oczkowe).

Zmarłym towarzyszyły także narzędzia i przedmioty codziennego użytku, a mężczyznom broń. W zachodniej części omawianego obszaru w grobach męskich znajdowane są siekiery tulejowate, we wschodniej natomiast – topory. Strefy występowania tych dwóch rodzajów broni pokrywają się w dorzeczu Niewiaży, gdzie w tym samym kurhanie występują pochówki albo z siekierami tulejowatymi, albo z toporami. Wyposażenie grobów męskich uzupełniały ponadto noże, oselki, groty oszczepów; kobiecych – noże, szydła, przęśliki.

Z omawianych kurhanów pochodzą pojedyncze znaleziska monet rzymskich.

Kurhany Litwy Wschodniej

We wschodniej części Litwy, na wschód od środkowego biegu Niemna i Świętej, a także na sąsiednim obszarze południowo-wschodniej Łotwy oraz zachodniej Białorusi w I–III w. rozwijała się nadal kultura ceramiki kreskowanej.

Znane są osady i grodziska z tego okresu, nadal jednak brak uchwytnych archeologicznie grobów. Dopiero IV w. przyniósł istotne zmiany w obrazie kulturowym tych ziem, czego przejawem było rozpowszechnienie się nowych obyczajów pogrzebowych – zmarłych grzebano wówczas w kurhanach.

Kurhany miały nasyp ziemny otoczony wieńcem z dużych głazów. W stosunkowo głębokich jamach pod nasypem umieszczano zwłoki zmarłego. Na ogół w pojedynczym kurhanie znajdował się jeden lub dwa groby szkieletowe, rzadziej trzy lub cztery. Pochówki mężczyzn i kobiet różniły się kierunkiem orientacji zwłok – mężczyzn chowano głową na zachód, kobiety na wschód. Groby dzieci znajdowane są w nasypie kurhanu.

Badania archeologiczne dostarczyły danych pozwalających zrekonstruować poszczególne etapy budowy kurhanu. Miejsce przyszłego kurhanu było najpierw wypalane. Ogień spełniał tu z pewnością istotną funkcję magiczną, „oczyszczającą” i uświęcając miejsce pochówku. Pośrodku wypalanej przestrzeni kopano następnie jamę grobową, przy czym wydobyta ziemia była rozsypywana wokół na cienką warstwę spalenizny. Nad zmarłym sypano później kopiec z ziemi nie zawierającej węgla. Ten ziemny nasyp otaczano następnie wieńcem z dużych głazów.

W 2 połowie IV i na początku V w. w południowej części omawianego obszaru pojawił się zwyczaj palenia zwłok zmarłych. Spalone szczątki umieszczano w niewielkiej jamie pod nasypem kurhanu bądź bezpośrednio w nasypie.

W znacznie mniejszym zakresie niż to miało miejsce na innych terenach wyposażano zmarłych w ozdoby. Niektóre z nich są typowe tylko dla wschodniej Litwy, na przykład kabłączki skroniowe czy szerokie bransolety mankietowe z grobów kobiecych. Większość innych ozdób (naszyjniki, zapinki) jest podobna do okazów występujących na innych terenach Litwy. Uwagę zwraca mała liczba szpil, są to prawie wyłącznie żelazne szpile pastorałowate.

Uzbrojenie mężczyzny, jakie towarzyszyło mu po śmierci, składało się z oszczepu, tarczy i siekiery, przy czym wszystkie te zabytki znajdowały się przy nogach zmarłego. Rzadziej w grobach męskich występują noże, oselki lub krzesiwa. W grobach kobiecych obok nielicznych ozdób znajdowane są szydła i przęśliki.

Litwa południowo-zachodnia (groby Sudowów)

Ziemie zamieszkane przez plemiona Sudowów leżą przede wszystkim na obszarze dzisiejszej północno-wschodniej Polski. Jedynie ich północny skraj znajduje się na terytorium Litwy. Z II–IV w. znane są stamtąd nieliczne kurhany, gdzie zmarłych chowano nie spalonych w jamie przykrywanej nasypem ziemnym, a niekiedy również płaszczem kamiennym. Pochówki były orientowane przeważnie głową na

północ i na ogół skromnie wyposażane. Nieliczne ozdoby reprezentują typy charakterystyczne dla innych regionów (np. naszyjniki z trąbkowatymi końcami, naszyjniki z zapięciem łyżeczkowatym, zapinki oczkowate i silnie profilowane, bransolety mankietowe, spiralne tarczki naskroniowe).

Od połowy IV w. obrządek szkieletowy zostaje zastąpiony zwyczajem palenia zwłok. Skupiska przepalonych kości, umieszczone w kurhanie, były przykrywane kamieniami. Kurhan otaczano wieńcem dużych głazów.